

Pieter Willem Pestman

28 april 1933 – 14 mei 2010

Op 14 mei 2010 overleed te Pancalieri, dichtbij Turijn, in het Egyptisch Museum van welke stad hij zo vaak en zo vruchtbaar heeft gewerkt, P.W. Pestman, rustend lid van de Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en emeritus hoogleraar aan de Universiteit Leiden.

Pieter Willem Pestman werd op 28 april 1933 te Amsterdam geboren als zoon van mr. P.D. Pestman, directeur van een verzekeringsmaatschappij, die een jaar later aan de Gemeenteuniversiteit van Amsterdam promoveerde op een onderwerp van verzekeringsrecht¹. Na zijn eindexamen Gymnasium α ging P.W. Pestman rechten studeren aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Toen Robert Feenstra zijn Utrechtse leerstoel verruilde voor de leerstoel Romeins recht aan de Leidse universiteit, volgde Pestman hem naar Leiden. Daar kwam hij in contact met Martin David, die toen in Leiden een leerstoel antieke rechtsgeschiedenis bekleedde, hetgeen verstrekkende gevolgen zou hebben. Voor zijn in 1956 afgelegde doctoraalexamen deed hij keuzevakken juridische papyrologie (bij David) en Egyptisch (bij Adriaan de Buck). Ter vergroting van zijn kennis van het demotisch verbleef Pestman in 1960 en 1961 langere tijd in Parijs, waar hij leerling werd van de Franse egyptoloog van Russische oorsprong Michel Malinine, Directeur d'Études aan de École Pratique de Hautes Études.

In 1960 trouwde Pestman in Pancalieri met Liliana Favero die hij drie jaar tevoren in Cambridge had leren kennen. Zij kregen drie zoons. In de door ernstige ziekte moeilijke laatste levensjaren van Pestman heeft Liliana hem op voorbeeldige wijze begeleid en ondersteund.

Het jaar 1961 was dat, waarin hij cum laude bij David promoveerde op een proefschrift over het oud-Egyptische huwelijks- en huwelijksvermogensrecht.² Sindsdien was hij verbonden aan het Leids Papyrologisch Instituut, alwaar hij verscheidene ambtelijke rangen doorliep. Daar volgde hij jarenlang het inspirerende, vermaarde werkcollege Papyrologie op de zaterdagochtend dat door David, B.A. van Groningen en J.C. van Oven werd gegeven. Zijn zeer grote aandacht voor de bestudeerde teksten vindt mede hier zijn oorsprong.

1 P.D. Pestman, *De bescherming van den hypotheekhouder tegen beschadiging van den verbonden opstal door middel van verzekering*, Amsterdam 1934.

2 *Marriage and Matrimonial Property in Ancient Egypt* (Papyrologica Lugduno Batava [hierna: P.L.Bat.] 9), Leiden 1961.

Met ingang van januari 1969 werd Pestman benoemd tot gewoon hoogleraar in Leiden als opvolger van zijn leermeester David. Zijn leeropdracht was 'de Rechtsgeschiedenis van het Oude Egypte en van het Oude Griekenland'³ en 'de Juridische Papyrologie'. Op 24 oktober 1969 aanvaardde hij zijn ambt met een rede over de rechtspositie van de vrouw en de vrouwenvoogdij in het Oude Egypte,⁴ waarin hij de grote verschillen ten aanzien van dit onderwerp tussen het oud-Egyptische, het hellenistische en het Romeinse recht, drie rechtsstelsels die in Egypte hebben gegolden, duidelijk in het licht stelde.

Na een bloeiende periode in de aan 1969 voorafgaande jaren onder het gemeenschappelijk directoraat van David en Van Groningen beleefde het Leids Papyrologisch Instituut opnieuw allerwegen bewondering en een grote internationale 'renommée' tijdens Pestmans bijna dertigjarig hooglerarschap. Het was uniek in de wetenschappelijke wereld, dat de geschiedenis en de rechtsgeschiedenis van het Oude Egypte onder Pestmans leiding in het Leidse instituut als één geheel werden beoefend en dat er geen scheidslijn was tussen Griekse en demotische papyrologen, waarbij Pestman beide kwaliteiten in zijn persoon verenigde. Het aantal rechtshistorici met deze combinatie is op één hand te tellen. Hij trok voortdurend leerlingen en medewerkers uit verschillende disciplines aan. Jongeren uit verscheidene landen kwamen naar Leiden om in deze ruime zin tot papyroloog gevormd te worden. Talrijke medewerkers uit Nederland en andere landen werden in het Leidse instituut aangesteld of erbij gedetacheerd. Een vijftal proefschriften is onder Pestmans leiding verdedigd. Vijf van zijn oud-leerlingen werden onder andere in Duitsland en de Verenigde Staten hoogleraar. De genoemde pluridisciplinariteit heeft rijke vruchten afgeworpen. Vele delen van de Leidse papyrologische reeks *Papyrologica Lugduno Batava* met tekstuitgaven en opstellen over demotische en Griekse papyri zagen (veelal met steun van ZWO, de huidige Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek) het licht. Van de meeste daarvan was Pestman (mede-)uitgever of auteur.

3 Aan het oud-Griekse (hellenistische) recht van Egypte heeft Pestman veel, aan dat van Griekenland heeft hij weinig aandacht besteed; slechts een enkele recensie heeft hij eraan gewijd. Het is begrijpelijk, dat hij vooral de zeer zeldzame combinatie van demotisant en Grieks papyroloog heeft willen gebruiken en zich aldus op de (rechts)geschiedenis van het Oude Egypte heeft geconcentreerd.

4 *Over Vrouwen en Voogden in het Oude Egypte*. Rede, Leiden 1969.

Pestman gaf met enthousiasme onderwijs aan grotere aantallen studenten, zoals het college Papyrologie voor juristen, en aan kleinere groepen, dat uitmuntte in helderheid en waarin de humor niet werd vergeten. Het bekende werkcollege Papyrologie zette hij op hoog niveau voort in een gezellige sfeer, waarbij aan de te interpreteren teksten veel aandacht werd besteed en de deelnemende classici en juristen (medewerkers en studenten) in ruime mate aan het woord kwamen. In het studiejaar 1982-1983 was Pestman decaan van de Leidse Juridische Faculteit.

Aan erkenning heeft het Pestman niet ontbroken. Van 1977 tot 1998 was hij bestuurslid van de Association Internationale des Papyrologues. Sinds 1985 was hij buitenlands lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België te Brussel. Sinds 1992 was hij lid van de KNAW. In hetzelfde jaar ontving hij een eredoctoraat in de geschiedenis aan de Universiteit van Bologna. Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw werd hij in 1995. In mei 1998 ging Pestman met emeritaat. Veel verdriet heeft het hem gedaan, dat de personeelsbezetting van het Leids Papyrologisch Instituut na zijn emeritaat tot een zeer geringe omvang is teruggebracht en dat het bijzonder hoogleraarschap in de Papyrologie, dat na Pestmans emeritaat door collega Klaas Worp is vervuld na diens emeritaat geen voortgang heeft gevonden. Tragisch is het, dat Pestman die een virtuoos was in het lezen van schriftsporen op papyri, na zijn emeritering gedurende meer dan tien jaar voor zijn dood om gezondheidsredenen niet meer heeft kunnen werken en dat hij zijn gezichtsvermogen vrijwel geheel heeft verloren.

Wie de – vrijwel alle aan het Oude Egypte gewijde – publicaties⁵ van Pestman overziet, constateert, dat hij als auteur, uitgever of mede-uitgever een dertigtal boeken en als auteur een tachtigtal artikelen en een dertigtal boekbesprekingen (die in 1988 ophouden) op zijn naam heeft staan. Na zijn in het Engels geschreven dissertatie publiceerde Pestman zijn wetenschappelijke boeken en artikelen in het Frans, Italiaans, Engels of Duits. Hij schreef in al die talen boeiend en helder. Aardig is het te lezen, dat een Italiaanse

⁵ Zie voor de door mevrouw Dr. F.J.A. Hoogendijk samengestelde bibliografie van P.W. Pestman de website van het Leids Papyrologisch Instituut: <http://media.leidenuniv.nl/legacy/bibliography-pwp.pdf>. Deze bibliografie is ook opgenomen in het door A.J.B. Sirks over Pestman geschreven *In memoriam* in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 79 (2011), pp.189 e.v.

recensente zich lovend uitlaat over het Italiaans van de Nederlandse auteur.⁶ Het Nederlands gebruikt hij vrijwel uitsluitend voor geschriften, waarin hij niet-vakgenoten met het oude Egypte en de papyri vertrouwd maakte.

Zijn positie in de wetenschap zal waarschijnlijk vooral glans behouden door zijn uitgave of bestudering van – veelal tweetalige – familiearchieven. Pestmans leermeester Van Groningen was in 1950 begonnen met de uitgave (in P.Lugd.Bat. 6) van een Griekstalig familiearchief uit Tebtunis. Met enorme speurzin en kennis van het schrift en de talen reconstrueerde Pestman het geheel van teksten⁷ van archieven van families,⁸ die over vele (soms tientallen) collecties verspreid waren. Soms zijn van dezelfde personen onder verschillende namen teksten in het demotisch en in het Grieks opgesteld. De teksten in de aldus gereconstrueerde archieven verkrijgen door de gezamenlijke uitgave en door de samenhangende interpretatie als het ware, zoals Pestman het zei, een dimensie meer. Van de demotische teksten publiceerde Pestman zelf van de aanvang af meestal alleen eerste uitgaven; gezien de moeilijke leesbaarheid van dit schrift is dit een grote prestatie. Voor de Griekse teksten werkte hij in edities van 1978 en 1982 (het archief van Dionysios, zoon van Kephalas) samen met Ernst Boswinkel. Vrijwel alle latere uitgaven van tweetalige archieven waren geheel van Pestman.⁹ De uitgaven van de archieven bevatten transcripties, vertalingen, commentaren betreffende het schrift, de taal en de inhoud – ook de juridische – van de teksten. In de vele recensies¹⁰ worden Pestmans acribie, nauwgezetheid, precisie en kennis van de talen en de oude samenleving zeer geprezen; soms worden zijn uitgaven zelfs exemplarisch genoemd. De juistheid van zijn beginsel, dat de papyrologie betreffende de verschillende talen als een eenheid moet worden

6 Zie L. Criscuolo in haar bespreking van Pestmans *Il processo di Hermias* (vermeld *infra* in noot 13) in *Aegyptus* 73(1993), p.286: 'il libro, con altri in passato dello studioso olandese, è scritto in italiano e costituisce una lettura godibilissima e perfino appassionante, in cui la chiarezza e la vivacità del linguaggio concorrono nell'esaltare l'importanza di questi documenti'. Dat hier de helderheid en het passionerend karakter van Pestmans stijl geloofd worden, kan ook de niet in het Italiaans geverseerde lezer uit dit citaat opmaken.

7 Soms lukte het Pestman zelfs om onderdelen van één papyrus, die de vindsters om een hogere koopprijs te verkrijgen in stukken hadden geknipt (die zich in verschillende collecties in de wereld bevinden) weer tot een geheel samen te voegen, zodat de oorspronkelijke tekst hersteld werd.

8 Deze archieven bevatten vooral eigendomsapieren betreffende familievermogen, met name betreffende onroerende zaken.

9 Hij was een tegenstander van het separaat uitgeven van tot een archief behorende papyri.

10 Talrijke besprekingen in de vaktijdschriften heb ik gevonden door het doorwerken van de jaargangen 1960-2000 van het tijdschrift *IURA*.

beoefend, heeft Pestman door deze archiefuitgaven volledig waargemaakt: de demotische en de Griekse teksten gaan veelal over dezelfde personen en betreffen dezelfde samenleving. Tot een vergroting van onze kennis daarvan hebben zijn uitgaven veel bijgedragen.¹¹ Als voorbeelden noem ik hierna enkele bundels, in de eerste plaats die van 1981 betreffende het archief van Amenothès, zeventien teksten uit het archief van een familie van priesters betrokken bij de balseming van mummies afkomstig uit Thebe (tweede eeuw voor Chr.).¹² Verder vermeld ik het archief van de choachieten, bij de dodencultus betrokken priesters, uit Thebe, eveneens daterend uit de tweede eeuw voor Chr. Hiervan gaf Pestman in 1992 de in Turijn en in andere Italiaanse collecties bewaarde teksten, waartoe de stukken betreffende het bij rechts-historici beroemde Hermiasproces behoren, uit.¹³ In 1993 volgde een lijst van de 84 bewaarde, grondig behandelde demotische en Griekse teksten van de Thebaanse choachieten.¹⁴ Uit de derde eeuw voor Chr. dateert het onder papyrologen beroemde archief van Zenon, de leider van een groot landgoed bij Philadelphia, die in dienst was van de hoogste financiële ambtenaar (διοικητής) Apollonios. Van dit archief, waarvan bijna 2000 teksten over zijn, gaf Pestman (met anderen) in 1980 76 demotische en Griekse zeer verspreid of nog niet gepubliceerde teksten uit¹⁵ en over het Zeno-archief stelde hij met een internationaal team een magistraal en algemeen geroemd tweedelig vademecum samen met overzichten en *indices* over talloze onderwerpen.¹⁶ Ten slotte noem ik de laatste door Pestman in 1994 verzorgde uitgave van zeventien vroeg-demotische teksten uit het archief van de Egyptische vrouw Tsenhor (circa 500 voor Chr.).¹⁷

Een echte 'bestseller' in binnen- en buitenland is de door Pestman gepubliceerde *New Papyrological Primer*.¹⁸ David en Van Groningen hadden na een *Papyrologisch Leerboek* (1940) een *Papyrological Primer* (1946, 1952 en

11 Dit geldt eveneens voor zijn studies over andere archieven, bijvoorbeeld over die van Totoès (189-100 voor Chr.) en van de Egyptische dorpsadministrateur Menches (132-99 voor Chr.).

12 Zie *L'Archivio di Amenothès figlio di Horos (P.Tor Amenothès)*, Milano 1981.

13 Zie *Il Processo di Hermias e altri documenti dell'Archivio dei choachiti (P.Tor.Choachiti). Papiri greci e demotici conservati a Torino e in altri collezioni d'Italia*, Torino 1992.

14 Zie P. Survey, *The Archive of the Theban Choachytes (Second Century B.C.). A Survey of the Demotic and Greek Papyri contained in the Archive*, 2 delen (Studia Demotica 2), Leuven 1993.

15 Zie *Greek and Demotic Texts from the Zenon Archive* (P.Lugd.Bat. 20), Leiden 1980,

16 Zie *A Guide to the Zenon Archive*, I-II (P.Lugd.Bat 21), Leiden 1981.

17 Zie *Les papyrus démotiques de Tsenhor (P. Tsenhor). Les archives privées d'une femme égyptienne du temps de Darius Ier* (Studia Demotica 4), Leuven 1994.

18 Leiden 1990, herziene uitgave 1994.

1965) het licht doen zien. Toen Pestman aan de modernisering van het boek begon, was er in de voorafgaande vijftig jaar in het vak 'Papyrologie' zoveel gebeurd (vooral door vele nieuwe uitgaven van Griekse, demotische en koptische teksten), dat hij het boek grotendeels opnieuw heeft geschreven. Het geeft een levendig beeld van het leven in het Oude Egypte en zal voorlopig zijn plaats als instructieve inleiding in het vak zeker behouden.

Pestman had de overtuiging dat een wetenschapsbeoefenaar dienstbaar moest zijn. Die dienstbaarheid uitte zich op twee totaal verschillende wijzen. In de eerste plaats was hij uitgever of mede-uitgever van voor de beoefening van de Griekse en de demotische papyrologie essentiële hulpmiddelen. Zo publiceerde hij reeds in 1967 een chronologie volgens de demotische teksten over de periode van 332 voor Chr. tot 453 na Chr. waarin hij een chronologische lijst opnam van meer dan 1600 uitgegeven of in de literatuur genoemde gedateerde of dateerbare demotische teksten waarbij hij gebruik maakte van de drie verschillende in die tijd gebruikte tijdrekeningen.¹⁹ Van een vijftal delen van de *Berichtigungsliste der griechischen Papyrusurkunden aus Ägypten*, waarin aanvullingen en verbeteringen van uitgegeven papyri worden opgenomen (1977-1998), een onmisbaar hulpmiddel voor elke papyroloog, was hij mede-uitgever. Tot het uitgeven van een demotische *Berichtigungsliste* had hij reeds in 1968 het voornemen.²⁰ Het werd in 2005 door zijn leerling S.P. Vleeming en anderen gerealiseerd.²¹ Een soort *Sammelbuch*, waarin eerder verspreid gepubliceerde demotische teksten opnieuw en sterk verbeterd zijn uitgegeven, gaf Pestman in 1977 tezamen met anderen uit.²² Voor het tot stand brengen van deze hulpmiddelen is een grote hoeveelheid vakkennis geduld en nauwkeurigheid vereist. Een andere vorm van dienstbaarheid was Pestmans altijd aanwezige bereidheid tot het organiseren van tentoonstellingen en rondleidingen en tot het houden van voordrachten voor scholieren en geïnteresseerde niet-vakgenoten. Voor de laatste schreef hij artikelen in periodieken als *Spiegel Historiae* (1985) en *Hermeneus* (1972

19 Zie *Chronologie égyptienne d'après les textes démotiques (332 avant J.-C. – 453 après J.C.)* (P.Lugd.Bat 15), Leiden 1967.

20 Zie hierover S.P. Vleeming, A Demotic 'Berichtigungsliste', in *Akten des 21. Intern. Papyrologenkongresses Berlin 13. – 19. 8. 1995*, Band II, in *Archiv f. Papyrusforschung*, Beiheft 3 (1997), p.998.

21 Zie A 'Berichtigungsliste' of Demotic Documents compiled and edited by A.A. den Brinker, B.P. Muhs and S.P. Vleeming, Leuven 2005.

22 Zie P.W. Pestman, J. Quaegebeuer et R.L. Vos, *Recueil de textes démotiques et bilingues*, I – III, Leiden 1977.

en 1981). De door Pestman uitgegeven en gedeeltelijk geschreven boeken *Vreemdelingen in het land van Pharao* (1985) en *Familiearchieven uit het land van Pharao* (1989) zijn juweeltjes en geven veel boeiende en toegankelijke informatie.

Pestman was lid van de Sectie Rechtswetenschappen van de KNAW. Het ligt daarom voor de hand dat ik aan het slot van dit levensbericht nog enige aandacht wijd aan verscheidene belangrijke rechtshistorische publicaties van zijn hand en aan de rechtshistorische aspecten van zijn werk.

De in de papyri frequent voorkomende uitdrukking Πέρσης τῆς ἐπιγονῆς (Pers van afkomst) heeft talrijke papyrologen geïntrigeerd. Reeds in 1963 schreef Pestman daarover een opstel.²³ Hierin toonde hij aan, dat deze van oorsprong op iemands afkomst duidende term na ongeveer 84 voor Chr. uitsluitend gebruikt werd als een juridische fictie voor debiteuren om executie op hun persoon mogelijk te maken. Nadat Pestman in zijn proefschrift het oud-Egyptische huwelijks- en huwelijksvermogensrecht en in zijn intreedende de rechtspositie van de vrouw in de verschillende rechtssystemen, die in Egypte gegolden hebben, had behandeld, volgden in 1969 een schets van het oud-Egyptische erfrecht²⁴ en in 1974 een schets van het zeer van het oud-Egyptische recht afwijkende hellenistische recht, dat wij hoofdzakelijk uit de in Egypte gevonden papyri kennen.²⁵ Een opstel van Pestman, dat bij papyrologen en rechtshistorici veel aandacht heeft gevonden, is het stuk *Loans Bearing No Interest* uit 1971.²⁶ Na een scherpzinnige analyse van talrijke demotische en Griekse teksten over lening van geld of graan komt Pestman tot de conclusie, dat de aanduiding ἄτοκος (zonder rente) in vele gevallen geenszins wilde zeggen, dat geen rente betaald werd, maar dat dit niet vermeld werd en dat de rente in het verschuldigde bedrag was opgenomen. In verschillende opstellen besteedt Pestman aandacht aan de zogenoemde *Codex van Hermoupolis*, die volgens hem geen codificatie was maar een soort leerboek

23 Zie A propos des documents de Pathyris, II, Πέρσαι τῆς Ἐπιγονῆς, in *Aegyptus* 43 (1963), pp.15-53. Vgl. ook Πέρσαι τῆς Ἐπιγονῆς als schuldeisers, in *Tijdschr. v. Rechtsgesch.* 32 (1964), pp.577-580.

24 Zie The Law of Successions in Ancient Egypt, in *Essays on Oriental Laws of Succession*, Leiden 1969, pp.58-77.

25 Zie Hellenistic Law, in *Encyclopaedia Britannica*, 1974.

26 Zie *Journal of Juristic Papyrology* 16-17 (1971), pp.7-29.

voor oud-Egyptisch recht.²⁷ In een studie over de demotische rechtstaat²⁸ wijst Pestman op het grote belang van de oorkonde en op subtiële en exact geformuleerde contractsclausules die volgens hem getuigen van een *fin sentiment des nuances juridiques*. Aan de agoranomoi, de in Egypte werkzame Griekse notarissen, zijn verschillende artikelen gewijd.²⁹ In de feestbundel voor Robert Feenstra onderzoekt Pestman de in de tweede eeuw voor Chr. door de Ptolemeïsche koning geëiste registratie van demotische akten en reconstrueert hij het ingenieuze systeem dat daarvoor toegepast werd.³⁰ Overtuigend is de interpretatie die Pestman van een aantal Griekse teksten uit de jaren 145 tot 88 voor Chr. in 1985 geeft.³¹ Deze teksten blijken voorlopige zekerheidsoverdrachten van onroerende zaken door schuldenaren te bevatten, die bij wanbetaling tot definitieve overdrachten worden en bij voldoening van de schuld ongedaan gemaakt worden.

Voor de verdere rechtsontwikkeling van Egypte was een decreet van Ptolemaeus VIII en twee Cleopatra's uit 118 voor Chr. van buitengewoon belang. Pestman toont in een artikel uit 1985³² aan, dat volgens dit decreet de competentie van de Egyptische dan wel van de Griekse rechtbanken in Egypte en daarmee van het toepasselijke recht werd bepaald door de taal van de akte waarin de justitiabelen hun rechtsverhouding hebben neergelegd. Zijn uitleg van de in het decreet opgenomen bepaling van overgangsrecht bevestigt de door Pestman verdedigde zienswijze.

27 Zie hierover: Een juridisch handboek uit het Oude Egypte in twee talen, in *Phoenix* 25 (1979), pp.25-31, Remarks on the Legal Manuel of Hermopolis, in *Enchoria* 12 (1984), pp.33-42 en Le manuel de droit égyptien de Hermoupolis: les passages transmis en démotique et en grec, in *Textes et études de papyrologie grecque, démotique et copte* (P.L.Bat.23, hierna geciteerd als P.L.Bat.23), Leiden 1985, pp.116-143.

28 Zie Le démotique comme langue juridique, in B.L.Bat.23 (1985), pp.198-203; zie voor de geciteerde woorden p.203.

29 Zie L'agoranomie: un avant-poste de l'administration grecque enlevé par les Egyptiens? in *Das ptolemäische Ägypten, Akten des Intern. Symposions 27-29 Sept. 1976 in Berlin*, Mainz am Rhein 1978, pp. 203-216, Agoranomoi et actes agoranomiques: Krokodilopolis et Pathyris, in B.L.Bat.23 (1985), pp.9-44 en 'Oud papier' uit een notariskantoor in het oude Egypte ofwel Kronion, een notaris uit het begin van onze jaartelling, in *Heden verschenen voor mij ... Liber Amicorum A.L.M.Soons*, Arnhem 1995, pp.119-126.

30 Zie Registration of Demotic Contracts in Egypt. P.Par.65; 2nd cent. B.C., in *Satura Feenstra*, Fribourg 1985, pp.17-25.

31 Zie Ventes provisoires de biens pour sûreté de dettes, oonai en pistei à Pathyris et à Krokodilopolis, in P.Lud. Bat. 23 (1985), pp.45-59.

32 Zie *The Competence of Greek and Egyptian Tribunals according to the Decree of 118 B.C.*, in *Bulletin of the American Society of Papyrology* 22 (1985), pp.265-269.

Ten slotte verdient hier de fraaie behandeling de aandacht, die Pestman heeft gegeven van één van de bekendste processen uit het Oude Egypte, namelijk het proces over een aandeel van een huis in Thebe tussen de Griekse legerofficier Hermias en de Thebaanse choachieten, met de dodencultus belaste Egyptische priesters. Hermias beweert, dat het aandeel in het Thebaanse huis aan zijn voorouders toebehoorde. Zevenmaal doet hij in rechte pogingen het huis terug te krijgen. Daar hij geen enkel bewijsstuk kan overleggen, wordt zijn vordering in 117 voor Chr. door de rechter (de ἐπιστάτης van het gebied rondom Thebe) en talrijke bijzitters definitief afgewezen. De glasheldere voor collega-papyrologen geschreven in 1992 en 1993 gepubliceerde behandeling van het Hermias-proces³³ was reeds tien jaar tevoren voorafgegaan door het hieraan gewijde openingscollege, dat Pestman gaf als decaan van de Leidse Juridische Faculteit.³⁴

Wat al deze studies gemeen hebben is, dat de auteur ernaar streeft het gebruik van dogmatische begrippen zoveel mogelijk te vermijden. Dit is slechts gedeeltelijk mogelijk, daar men in zekere mate moderne rechtsbegrippen nodig heeft om het oude recht aan de huidige jurist uit te leggen. Dat moderne en Romeinsrechtelijke begrippen het oud-Egyptische en hellenistische recht niet op adequate wijze weergeven, heeft Pestman zeker juist gezien. Pestman heeft aan alle periodes en aan vele aspecten van de rechtsgeschiedenis van Egypte in de Oudheid aandacht besteed. De meeste nieuwe elementen zitten m.i. in hetgeen hij heeft geschreven over de Ptolemeische tijd, vooral over het oud-Egyptische en het hellenistische recht van de derde en de tweede eeuw voor Chr. Ten slotte kan men betreuren, dat Pestman niet nog eens aan het einde van zijn hoogleraarschap gedeelten van het oud-Egyptische of hellenistische recht op meer synthetische wijze heeft behandeld. Hij heeft er de voorrang aan gegeven, onbekende directe bronnen, met name demotische teksten, toegankelijk te maken in plaats van in meer samenvattende zin over het in die bronnen neergelegde recht te schrijven. Wie bedenkt hoe weinig papyrologen, historici en rechtshistorici de demotische teksten kunnen lezen, kan voor deze keuze begrip hebben.

33 Zie *Il Processo di Hermias* ... hierboven vermeld in noot 13 en P. Survey, *The Archive of the Theban Choachytes (Second Century B.C.)* hierboven genoemd in noot 14, I, pp.163-169 en II, pp.325-384.

34 Zie *Een kraakpand in het Oude Egypte?* Openingscollege uitgesproken door de decaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit te Leiden op dinsdag 7 september 1982, Leiden 1982= *Een kraakpand in het Oude Egypte?* in *Phoenix* 30 (1984), pp.34-44.

Wie – zoals ik – sinds de studietijd met Piet Pestman in vriendschap verbonden was, verloor op 14 mei 2010 een goede vriend. Onze Akademie verloor op die dag een internationaal bewonderde demotisant en papyroloog, die ook aan de rechtsgeschiedenis van het Oude Egypte een belangrijke bijdrage geleverd heeft³⁵.

35 Bij het verzamelen van de gegevens benodigd voor het schrijven van dit levensbericht ontving ik waardevolle hulp van dr. B.P. Muhs, mevrouw dr. F.A.J. Hoogendijk en prof.dr. K.A. Worp (allen: Leiden) en prof.dr. S.P. Vleeming (Trier). Hen allen bedank ik hiervoor zeer hartelijk.